

УДК 329.14:941/949(477)

DOI: 10.24919/2519-058x.6.123766

Ольга СУХОБОКОВА,

orcid.org/0000-0002-4140-3231

кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) *ol-ha@ukr.net*

ПРАЗЬКА ГРУПА УПСР ТА СТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЛІГИ НОВОГО СХОДУ

У статті розглядається діяльність Працької групи Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном зі створення об'єднання соціалістичних осередків народів СРСР в екзилі – Соціалістичної ліги нового Сходу, на яку покладалася підготовка майбутнього об'єднання народів СРСР після їх самовизначення. Увага акцентується на передісторії появи Ліги – заходах з мобілізації та згуртування соціалістичних антибільшовицьких сил східноєвропейських народів, здійснюваних УПСР з початку 1920-х рр., зокрема створенні її попередника – Союзу народів Східної Європи. Визначено внесок українських есерів в організацію Ліги та вироблення її програмних засад, налагодження співпраці соціалістичних сил колишньої Російської імперії за кордоном у ході створення Ліги, розкрито бачення лідерів УПСР М. Шаповала та Н. Григорієва її мети та завдань.

Ключові слова: Соціалістична ліга нового Сходу, Союз народів Східної Європи, Працька група УПСР, М. Шаповал, Н. Григорієв.

Ol'ha SUKHOBOKOVA,

PhD (History), Associate Professor of Department of Modern History of Foreign Countries, Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) *ol-ha@ukr.net*

THE PRAGUE GROUP OF THE UPSR AND THE CREATION OF THE SOCIALIST LEAGUE OF THE NEW EAST

The article is devoted to the consideration of the activities of the Prague Group of the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries (UPSR) directed on the creation of an association of socialist forces of the USSR in emigration – the Socialist League of the new East. This organization was supposed to prepare the ground for the formation of an alliance of the peoples of the USSR after gaining independence. The party tried to implement it from the beginning of the 1920s, consolidating in Prague the groups of Belarusian and Russian socialist-revolutionaries. The main thesis of this article is that the Prague group of the UPSR played an important role in the creation of the Socialist League of the peoples of the new East.

The Prague group of the UPSR has developed the concept of a possible unification since the early 1920s. In particular, in 1921, one of the leaders of the UPSR N. Hryhoryiv held a public debate «The National Question in East Europe». Representatives of the majority of the socialist parties of the peoples of the USSR abroad took part in it, they demonstrated their vision of interethnic relations in Eastern Europe and the possible unification of these peoples in the future for the common defense of state, economic and cultural interests.

The leaders of the UPSR M. Shapoval and N. Hryhoryiv considered the consolidation of the socialist anti-communist forces of Eastern Europe is an important contribution to the destruction of the USSR and the Bolshevik government, its discredit on the international scene. At the same time, they believed that just socialist forces (very popular at that time in Europe and the world) could have become the basis for the unification of the Soviet Union after its collapse into a new alliance. That is why they made efforts to unite socialists in emigration.

The UPSR reached an agreements with Russian and Belarusian socialist-revolutionaries in Prague, have established contacts with the other socialists of the USSR and have created in 1925 the Union of the Peoples of Eastern Europe. As a result of its transformation in October 1926, the UPSR with the other socialists of the USSR created the Socialist League of the new East (initially the organization was called the Socialist League of the Peoples of the East). As a strategic goal of the Socialist League of the new East it was proclaimed the creation of a confederation

of independent states on the territory of the USSR – the «free alliance of new national states» – in the composition of Russia, Ukraine, Belarus, Georgia, Armenia, Azerbaijan, Uzbekistan, Turkestan and, possibly, the Caucasian republics, mutual guarantees of inviolability of borders and rights of national minorities; economic and financial cooperation, in particular customs and tariff union.

Therefore, the Prague group of the UPSR played a significant role in the creation of the League. It was a unifying center for the consolidation of the socialists of the USSR in emigration, and its leaders contributed greatly to the organization of the League and the creation of a program that corresponded to the party tasks of the Prague Group of the UPSR.

Key words: *Socialist League of the new East, Union of the Peoples of Eastern Europe, Prague group of UPSR, M. Shapoval, N. Hryhoriv.*

Ольга СУХОБОКОВА,

кандидат исторических наук, доцент, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Киев, Украина) ol-ha@ukr.net

ПРАЖСКАЯ ГРУППА УПСР И СОЗДАНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛИГИ НОВОГО ВОСТОКА

В статье рассматривается деятельность Пражской группы Украинской партии социалистов-революционеров за рубежом по созданию объединения социалистических сил народов СССР в изгнании – Социалистической лиги нового Востока, на которую возлагалась подготовка будущего объединения народов СССР после их самоопределения. Внимание акцентируется на предистории основания Лиги – мерах мобилизации и консолидации восточноевропейских социалистических антибольшевистских сил, которые предпринимала УПСР с начала 1920-х гг., в том числе по созданию предшественника Лиги – Союза народов Восточной Европы. Определен вклад украинских эсеров в организацию Лиги и разработку ее программы, налаживание сотрудничества социалистических сил народов СССР за рубежом в ходе ее создания.

Ключевые слова: *Социалистическая лига нового Востока, Союз народов Восточной Европы, Пражская группа УПСР, М. Шаповал, Н. Григорьев.*

Постановка проблеми. Внаслідок поразок національних революцій народів колишньої Російської імперії та створення СРСР національно-визвольні рухи народів, що опинилися у його складі, перемістилися до Європи, де постали потужні українські, російські та інші еміграційні осередки. Особлива роль в інформаційній боротьбі проти радянсько-більшовицької влади СРСР належала соціалістичним еміграційним групам, які викривали її сутність та політику перед світовим співтовариством в цілому та в міжнародних соціалістичних організаціях зокрема. Однією з найактивніших та найпотужніших таких сил була Празька група УПСР у Чехословаччині, яка спрямувала свої зусилля на створення єдиного національного фронту українських соціалістичних й демократичних сил на еміграції, а також на співпрацю з ідеологічно близькими еміграційними осередками інших народів СРСР в Європі задля спільної антибільшовицької боротьби. Власне, співпраця керівників українських есерів М. Шаповала та Н. Григорієва з групою російських есерів В. Чернова та білоруськими соціалістами на чолі з П. Кречевським й стали основою такого об'єднання, що трансформувалося згодом у Соціалістичну Лігу нового Сходу (далі – СЛНС).

Аналіз досліджень. Проблема створення та діяльності СЛНС на даному етапі дослідження найповніше відображена в контексті історії російської та білоруської політичної еміграції в Європі. Вагомий внесок у це зробила українська дослідниця О. Зубко, яка присвятила СЛНС кілька публікацій в українських, білоруських й російських наукових виданнях (Зубко, 2004: 115–119; Зубко, 2011: 268–273; Зубко, 2015а; Зубко, 2015b; Зубко, 2015с), приділивши певну увагу й ролі УПСР. Побіжні згадки про участь УПСР в СЛНС можна знайти у працях, присвячених міжвоєнній українській еміграції, та лідерам УПСР М. Шаповалу і Н. Григорієву (Троцинський, 1994; Чумаченко, 2002; Сухобокова, 2008). Проте наразі відсутні предметні дослідження участі українських есерів у створенні СЛНС, а більшість документів фонду «Соціалістична ліга Нового Сходу в Празі. 1925 – 1928 рр.» (Ф. 3948) – найповнішої в Україні колекції документів цієї організації, – що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади України, не введено до наукового обігу. Цінну інформацію містять й архівні фонди, пов'язаних з СЛНС організацій та

осіб – фонд Українського громадського комітету у Празі, особові фонди М. Шаповала та Н. Григорієва (ЦДАВО України. Ф. 3801, Ф. 3563, Ф. 3562), а також опубліковані джерела з історії української еміграції означеного періоду (Українська політична еміграція, 2008)

Мета статті полягає у розгляді ролі українських есерів у створенні та діяльності СЛНС на основі архівних джерел і опублікованих документів.

Виклад основного матеріалу. Празька група УПСР стала одним з найпотужніших центрів політичної еміграції з України та колишньої Російської імперії загалом. Користуючись підтримкою чехословацького уряду, її керівники розгорнули активну громадсько-політичну, соціально-допомогову, культурно-освітню та наукову діяльність, спрямовану на культурну та політичну емансипацію України. Це цілком відповідало політичній програмі Закордонного комітету УПСР (далі – ЗК УПСР), імперативами якої були повалення окупаційного комуністичного режиму в Україні, її незалежність та соборність, а також співпраця з соціалістичними і демократичними осередками української та інших національних еміграцій окупованих більшовиками країн.

Створення єдиного визвольного фронту соціалістичних сил народів СРСР лідери ЗК УПСР М. Шаповал і Н. Григорієв розглядали як важливу складову викриття більшовицької ідеології та політики, а також передумову повалення їх влади. Власне, таку лінію вони і проводили від початку 1920-х рр. у міжнародних соціалістичних організаціях нахштальт II (Бернського), Віденського (соціалістичного, 2 S-go) інтернаціоналів та Міжнародного бюро революційних партій у порозумінні з соціалістами Росії, Грузії, Білорусії, Вірменії та інших східноєвропейських країн в екзилі.

Водночас українські есери намагалися консолідувати національно-демократичні сили Східної Європи в еміграції. Варто згадати організований Н. Григорієвим у вересні 1921 р. публічний чотириденний диспут «Національне питання на Сході Європи», присвячений аналізу перспектив здобуття незалежності республіками СРСР й створення демократичного союзу вільних народів Сходу Європи. Доповідачами виступили знані діячі національно-визвольних рухів України, Росії, Грузії, Білорусії, Дону, Кубані й Тереку, зокрема російські есери Л. Гуревич та В. Архангельський, голова Білоруської національної ради соціаліст-федераліст П. Кречевський, представник грузинської соціал-демократії у Чехословаччині Г. Айолло, колишній голова кубанського уряду соціал-демократ П. Тимошенко та багато інших (ЦДАВО України. Ф. 3801. Оп. 1. Спр. 272. Арк. 15, 67). Усі вони однозначно висловилися за мирне врегулювання національного питання, але консенсусу щодо форми потенційного державного об'єднання не досягли (Григорієв Н., 1925). Організатор та головуєчий диспуту Н. Григорієв, представляючи позицію ЗК УПСР, виступав за утворення міжнародного союзу на засадах рівності та взаємоповаги – «Ми говоримо про інтернаціонал рівних народів, рівних держав, котрі живуть один з другим в братніх відносинах, обороняючи спільну свободу» (ЦДАВО України. Ф. 3793. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 44). Зацікавлення, яке викликав диспут в еміграційній спільноті (лише кількість слухачів становила понад 800 осіб) та лідерів національно-демократичних рухів колишньої Російської імперії, засвідчило його актуальність. Порушуючи фундаментальні проблеми міжнаціональних відносин, національно-визвольної боротьби на теренах СРСР, диспут мобілізував політичні сили цих народів на еміграції, сприяв їх співпраці.

На середину 1920-х рр. лідери УПСР налагодили контакти із російськими, білоруськими, грузинськими та іншими соціалістичними організаціями народів СРСР на еміграції (Українська політична еміграція, 2008: 253). Найтісніші зв'язки встановилися із білоруськими соціалістами, які з 1921 р. теж мали осередок у Празі. У 1924 р. з допомогою М. Шаповала та Н. Григорієва на базі Українського вищого педагогічного інституту імені М. Драгоманова було створено першу за кордоном кафедру білорусознавства, куди М. Шаповал влаштував білоруських політемігрантів Л. Станкевича та Т. Гриба. Повне порозуміння обох есерівських груп продемонструвало і те, що в січні 1925 р. М. Шаповал представляв Закордонну групу Білоруської ПСР на міжнародній конференції в Парижі (Зубко, 2011: 268–273). Зближенню із російськими есерами – празькою групою РПСР – теж сприяли ідейна близькість та особисті контакти керівників УПСР (насамперед з В. Черновим). Прикметно, що в ході заснування СЛНС відбулися остаточний розкол в закордонній організації РПСР і відокремлення групи В. Чернова, в тому числі через ставлення до питання

національного самовизначення народів СРСР та їх співпраці (Ерофеев, 2000: 361; Новиков, 2009: 118–127).

Закономірним кроком стала спроба організаційного об'єднання українських, білоруських і російських есерів. Одним із головних ініціаторів, ідеологів та реалізаторів цієї ідеї виступив Н. Григорієв, ввійшовши як представник УПСР до «Ініціативної групи в справі утворення Союзу народів Східної Європи» на початку квітня 1925 р., а незабаром, 16 квітня 1925 р., і до виконавчого органу Союзу – бюро (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1, 3). Згідно з офіційними документами Союзу (імовірно, складеними Н. Григорієвим), це суспільно-політичне утворення мало об'єднати політичні і громадські організації та окремих представників східноєвропейських народів на ґрунті визнання їх права на суверенне державне існування у формі республік. Основними завданнями Союзу проголошувалися: солідарна боротьба за звільнення східноєвропейських народів від окупаційних режимів (московсько-більшовицького і польського); спільний захист суверенітету та національних прав від зазіхань інших держав; налагодження їх співпраці; захист прав національних меншин у кожній із них тощо, а також інформування світової громадськості про становище на Сході Європи (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5–5 зв.).

У жовтні 1926 р. в результаті низки нарад у Празі про координацію дій представники УПСР з групою В. Чернова, а також білоруськими есерами, делегатами вірменської соціал-революційної партії «Дашнакцутюн» та Грузинської соціалістичної партії вирішили переформатувати Союз в «Соціалістичну лігу народів Сходу» (згодом – «нового Сходу»). Спрямування та мета СЛНС були «успадковані» від Союзу – «мирне врегулювання національного питання на Сході Європи» та підготовка об'єднання самостійних національних держав, які утворюються після розпаду СРСР (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8–13; Спр. 13. Арк. 1; Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 238. – Арк. 21, 67; Ерофеев, 2000: С. 362).

Фактично, провід СЛНС склали українські (М. Шаповал, Н. Григорієв, М. Мандрика), російські (В. Чернов, В. Гуревич, Г. Шрейдер) і білоруські (Т. Гриб, В. Захарка, П. Кричевський) соціалісти за участі представників вірменського «Дашнакцутюн» (Н. Нікогосян, О. Акінян, Е. Айрапецян, Н. Бадалян), єврейського «Паалей Ціон» (С. Гольдельман, Х. Житловський), а також празького осередку Грузинської соціал-демократичної партії, Націонал-демократичної партії горців Північного Кавказу та Кубанської громади (Зубко, 2011: С. 112). До ініціативної групи, що виробляла програмні засади СЛНС, ввійшли В. Гуревич, Г. Айолла, М. Галаган, М. Шаповал, М. Мандрика та Н. Григорієв. Найбільше представництво українських есерів засвідчило їхню вагу та активну участь у виробленні засад СЛНС. Так, важливою віхою інституційного та ідеологічного оформлення організації стало ухвалення декларації (по суті, програми) розв'язання національного питання на Сході Європи, проголошеної Н. Григорієвим від імені українських, білоруських, грузинських і вірменських соціалістів на нараді 18 листопада 1926 р. Прикметно, що ухвалена програма була відмінною від попередньої, поданої російськими есерами (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 5).

Загалом домовитися про засади об'єднання було непросто – інституалізація СЛНС тривала понад вісім місяців, протягом яких відбулося 22 засідання ініціативної групи. Зауважимо, що з боку українських есерів найбільший внесок у підготовчу роботу належав М. Шаповалу, який зосередився на політичних аспектах, та Н. Григорієву, який проявив себе не лише як теоретик, а й акцентував увагу на більш прагматичних, ознак концептуально не менш важливих моментах. Зокрема – на необхідності вироблення чіткої програми економічного розвитку майбутніх держав-учасниць союзу, наголошуючи, що «Ліга повинна бути соціалістичною не лише за назвою, але і за змістом, аби в Європі її сприймали серйозно» (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–4, 10).

Саме такого спрямування її діяльності він намагався надати, працюючи з 12 липня 1927 р. у секретаріаті СЛНС і фактично виконуючи обов'язки співголови, а формально – заступника голови В. Гуревича (до секретаріату також увійшли О. Акінян і Т. Гриб) (ЦДАВО України. Ф. 3948. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 16, 18–19; Спр. 14. Арк. 11). Як реалізацію ідей Н. Григорієва можна розглядати й один із перших заходів, здійснених СЛНС, – заснування ощадно-позичкової каси «Слов'янська взаємність» (Шаповал, 1956: 68).

При розгляді концепції СЛНС українських есерів важливо акцентувати увагу на її кореляції із програмними завданнями ЗК УПСР. Так, творення української незалежної держави вони пов'язували із об'єднанням зусиль українського національного руху із демократичними силами інших народів СРСР, на засадах різко негативного ставлення до радянсько-більшовицької влади та взаємної толерантності і взаємодопомоги в національному питанні. Як і на початку революції в Російській імперії, до Жовтневого перевороту, М. Шаповал та Н. Григорієв не відкидали імовірності об'єднання на рівних федеративних умовах українського народу з російським, білоруським, грузинським та іншими сусідніми народами після здобуття кожним із них самостійності. Це витікало з тактичних міркувань про доцільність консолідації близьких географічно і за політичними ознаками країн для спільного захисту політичних й соціально-економічних інтересів (Сухобокова, 2008: 150–152).

Це цілком відповідало загальнополітичній лінії ЗК УПСР, за що його часто критикували представники інших українських партій, сприймаючи як відмову від ідеї самостійності України, москвофільство та полівіння аж до союзу з більшовиками. Найбільше таких випадів робилося проти М. Шаповала та Н. Григорієва. Наприклад, в аналітично-інформаційній записці Державного центру УНР серед іншого наголошувалося: «Шаповала зі всіма його приятелями та співробітниками, як то Никифор Григорієв, Микита Мандрика, Шелухин та інші, не можна вважати за самостійників тим більше, що Григорієв не раз в друкованій заявляв, що Україна безсила боротися проти Москви, а тому мовляв, нічого плекати самостійництва» (Українська політична еміграція, 2008: 334–335). Це є типовим зразком поширеного вихоплення окремих тез із контексту та викривлення фактів, що можна закинути будь-якому осередку української еміграції, незалежно від його ідеологічної спрямованості. Нова програма УПСР, ухвалена в лютому 1927 р., проголошувала, що партія стоїть на позиціях національно-визвольної боротьби та створення незалежної суверенної соборної української республіки в етнографічних межах (Програма УПСР, 1927: 3–4). Ці положення зафіксовані і в резолюціях IV партійної конференції в липні 1928 р. (Резолюції, 1928: 2). Тобто, говорити про зміну орієнтирів українських есерів щодо національно-державного будівництва у зв'язку із участю в СЛНС немає підстав.

Важко не помітити подібність концепцій бажаного союзу народів СРСР українських есерів та групи В. Чернова. Для В. Чернова оптимальною формою об'єднання була федерація, що «однаково забезпечує вільний розвиток всіх національностей, незалежно від того, більшістю чи меншістю вони є на даній території». В подальшому, на його думку, така форма союзу мала б перерости у загальносвітову практику (Коновалова, 2009: 253). Білоруські есери також виступали за рівноправний союз з іншими народами СРСР після їхнього визволення, насамперед – за союз України та Литви. Зауважимо, що, згідно з програмними документами СЛНС, її членами могли бути не тільки представники народів, які опинилися в складі СРСР, але й сусідніх країн (наприклад, Фінляндія чи Польща) і народів, культурно-господарське життя яких тяжіло до Сходу Європи. В такому вигляді фундатори СЛНС розглядали її у перспективі навіть як альтернативу Лізі націй (Зубко, 2011: 268–273).

Саме ці ідеї й було покладено в основу платформи СЛНС. Стратегічною метою проголошувалося створення на території СРСР конфедерації незалежних держав – «вільного союзу нових національних держав», трудових республік (саме таку форму державного устрою обстоювали есери ще з часів Української революції) – у складі Росії, України, Білорусії, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, Туркестану і, ймовірно, кавказьких республік. Головні принципи об'єднання: узгоджена зовнішня політика і спільне розв'язання загальносоюзних питань; взаємні гарантії недоторканності кордонів та прав національних меншин; господарська та фінансова співпраця, зокрема митний і тарифний союз тощо (Платформа, 1927: 20). Виходячи із завдання «створити таку морально-політичну атмосферу, що була б конче необхідною та доцільною для врегулювання національного питання в Східній Європі», засновники СЛНС надавали великого значення пропаганді на міжнародній арені ідеї мирного розв'язання національного питання у цьому регіоні. Зокрема, пропонувалося створити міжнародну комісію для морально-юридичної експертизи Ризького мирного договору 1921 р., на чому особливо наполягали українські та білоруські есери (Зубко, 2011: 270).

Виконуючи намічену програму, СЛНС зав'язала контакти з міжнародними соціалістичними силами (Соцінтерн, Робітничий соціалістичний інтернаціонал), низкою європейських та північноамериканських соціалістичних партій, чому сприяли особисті зв'язки її провідних членів, зокрема лідерів УПСР. Водночас, працюючи над створенням СЛНС, УПСР, вдалося розширити контакти у соціалістичному середовищі. Зокрема, у вересні 1930 р. Н. Григорієв від імені УПСР уклав офіційну угоду з представником башкирської секції Туркестанської соціалістичної партії «Воля» Валіде Ахмедзеке, яка також мала своїм завданням боротьбу з московським імперіалізмом (ЦДАВО України. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 31зв.).

Окремим напрямом діяльності СЛНС стало вивчення та теоретична розробка національних проблем і пов'язаних з ними питань, видання наукових праць, книг, брошур, періодичних органів, що кореспондувалося із діяльністю Українського інституту громадознавства у Празі, заснованого українськими есерами. У 1928 – 1929 рр. вийшло два числа «Вісника Соціалістичної ліги Нового Сходу», що інформував про її завдання та діяльність, пропагував об'єднання соціалістів Східної Європи для спільної боротьби із СРСР та розв'язання національного питання на основі програми СЛНС.

Проте уже за рік-два після створення СЛНС виявилось, що її діяльність не має особливих перспектив. 1929 р. роботу організації було визнано неефективною через подальше ігнорування Європою, насамперед Лігою націй, національних проблем східноєвропейських народів. Початок світової економічної кризи та загострення внутрішніх проблем у провідних європейських країнах позбавив керівників СЛНС надії на реалізацію поставлених перед нею завдань. Важливим чинником згорання роботи Ліги стало й погіршення політичного та фінансового становища Празької групи УПСР, яка відігравала в ній одну провідну роль, а також смерть двох її харизматичних ідеологів об'єднання – П. Кречевського (1928) та М. Шаповала (1932). Зрештою, до 1932 р. організація остаточно припинила свою діяльність.

Висновки. Попри те, що СЛНС виявилася неефективною, для еміграційних соціалістичних осередків, які брали в ній участь, це був логічний і послідовний крок у налагодженні співпраці та розгортанні своєї роботи. Саме так розцінювали її створення керівники Празької групи УПСР. Фактично, для них це була спроба розширення ідеї єдиного національного фронту української еміграції до єдиного соціалістичного фронту еміграційних осередків народів СРСР. Активна, по суті – провідна, роль ЗК УПСР у консолідації ідеологічно близьких еміграційних осередків народів СРСР, яку вони розгорнули задовго до офіційного заснування СЛНС, засвідчила їх вплив, організаційні можливості та політичний потенціал як однієї з головних політичних сил міжвоєнної еміграції з колишньої Російської імперії. Власне, саме утворений українськими есерами політичний союз з білоруськими есерами та відламом РПСР – групою В. Чернова – і став осердям об'єднання соціалістів народів СРСР спершу у формі Союзу народів Східної Європи, а згодом – СЛНС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Григорієв, 1925 – Національне питання на Сході Європи: матеріали й документи / Під ред. Н. Григорієва. Прага, 1925. 105 с.
- Зубко, 2011 – Зубко О. Отношение белоруской политической эмиграции к Рижскому миру (1921 – 1929 гг.) // Геополитические трансформации в Восточной Европе между двумя мировыми войнами. Брест, 2011. С. 268–273
- Зубко, 2004 – Зубко О. Соціалістична Ліга Нового Сходу // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. № 5. С. 115–119.
- Зубко, 2015 а – Зубко О. Социалистическая лига нового Востока (1927 – 1930 гг.). Ч. 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13621/>
- Зубко, 2015 б – Зубко О. Социалистическая лига нового Востока (1927 – 1930 гг.). Ч. 2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13622/>
- Зубко, 2015 с – Зубко О. Социалистическая лига нового Востока (1927 – 1930 гг.). Ч. 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13623/>
- Ерофеев, 2000 – Ерофеев Н. Д. Уход с политической арены эсеров // Политические партии России: история и современность. М., 2000. С. 343–364.
- Коновалова, 2009 – Коновалова О. В. В. М. Чернов о путях развития России. М., 2009. 383 с.

Новиков А. П. В. М. Чернов и эсеровская эмиграция в начале 1920-х гг. // Новый исторический вестник. 2009. № 1 (19). С. 118–127

Платформа Социалистической Лиги нового Востока // Революционная Россия. 1927. № 59–60.

Програма Української партії соціалістів-революціонерів. Прага, 1927.

Резолюції IV конференції Закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів, що відбулася 9–10 липня 1928 року у Празі. Прага, 1928.

Сухобокова, 2008 – Сухобокова О. О. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н. Я. Григорієва (1883 – 1953 рр.). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2008. 258 с.

Трошинський, 1994 – Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище: монографія. К., 1994. 260 с.

Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали. К., 2008. 928 с.

Чумаченко, 2002 – Чумаченко О. А. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2002. 219 с.

Шаповал, 1956 – Шаповал М. Щоденник: В 2 тт. Нью-Йорк, 1956. Т. 2. 124 с.

ЦДАВО України. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

REFERENCES

Hryhoriiv, 1925 – Natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy: materialy i dokumenty /Pid red. N. Hryhoriieva. [The National Question in Eastern Europe: Materials and Documents / Edited by N. Hryhoriiv]. Prague, 1925. p.105, 105 p. [in Ukrainian]

Zubko, 2011 – Zubko O. Otnoshenie belaruskoy politicheskoy emigratsii k Rizhskomu miru (1921 – 1929) // [Attitude of the Belarusian political emigration to the Riga world (1921 – 1929)]. Geopolitical transformations in Eastern Europe between two world wars. Brest, 2011. pp. 268–273 [in Russian].

Zubko, 2004 – Zubko O. Sotsialistychna Liha Novoho Skhodu [The Socialist League of the New East]. Donetsk Journal of the Shevchenko Scientific Society. 2004. Nr. 5. pp. 115–119 [in Ukrainian]

Zubko, 2015 – Zubko O. Sotsialisticheskaya liga novogo Vostoka (1927–1930) [Socialist League of the New East (1927 – 1930)]. Part 1. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13621/> [in Russian]

Zubko, 2015 – Zubko O. Sotsialisticheskaya liga novogo Vostoka (1927 – 1930) [Socialist League of the New East (1927 – 1930)]. Part 2. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13622/> [in Russian]

Zubko, 2015 – Zubko O. Sotsialisticheskaya liga novogo Vostoka (1927 – 1930) [Socialist League of the New East (1927 – 1930)]. Part 3. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.istpravda.ru/bel/research/13623/> [in Russian].

Yerofeev, 2000 – Yerofeev N. D. Ukhod s politicheskoy areny eserov [The SRs are leaving the political arena]. Political parties of Russia: history and modernity. M., 2000, pp. 343–364 [in Russian].

Konovalova, 2009 – Konovalova O. V. V. M. Chernov o putyakh razvitiya Rossii [V.M. Chernov on the ways of development of Russia]. M., 2009, 383 p. [in Russian].

Novikov A. P. V. M. Chernov i eserovskaya emigratsiya v nachale 1920-kh gg. [V.M. Chernov and the Socialist-Revolutionary emigration in the early 1920s.]. New Historical Herald, 2009, Nr. 1 (19), pp. 118–127 [in Russian].

Platforma Sotsialisticheskoy Ligi novogo Vostoka [Platform of the Socialist League of the New East]. Revolutionary Russia, 1927, Nr. 59–60 [in Russian].

Prohrama Ukrainkoї partii sotsialistiv-revoliutsioneriv [Program of the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries]. Prague, 1927 [in Ukrainian]

Rezoliutsii IV konferentsii Zakordonnoi orhanizatsii Ukrainkoї partii sotsialistiv-revoliutsioneriv, shcho vidbulasia 9–10 lypnia 1928 roku u Prazi [Resolutions of the IV Conference of the Foreign Organization of the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries held on July 9-10, 1928 in Prague]. Prague, 1928 [in Ukrainian]

Sukhobokova, 2008 – Sukhobokova O. O. Hromadsko-politychna ta kulturno-prosvitnytska diialnist N. Ia. Hryhoriieva (1883 – 1953 rr.) [The public-political, cultural and educational activity of N.Ya. Hryhoriiv (1883 – 1953)]. The thesis of the candidate of historical sciences: 07.00.01. K., 2008. 258 p. [in Ukrainian].

Troshchynskiy, 1994 – Troshchynskiy V. P. Mizhvoienna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe: monohrafiia [Interwar Ukrainian emigration in Europe as a historical and socio-political phenomenon: a monograph]. K., 1994, 260 p. [in Ukrainian].

Ukrainska politychna emihratsiia 1919 – 1945: Dokumenty i materialy [Ukrainian Political Emigration 1919 – 1945: Documents and Materials]. K., 2008, 928 p. [in Ukrainian].

Chumachenko, 2002 – Chumachenko O. A. Hromadsko-politychna diialnist Mykyty Shapovala [Public-political activity of Nikita Shapoval]. The thesis of the candidate of historical sciences: 07.00.01. K., 2002, 219 p. [in Ukrainian].

Shapoval, 1956 – Shapoval M. Shchodennyk [Diary]. New York, 1956, T. 2, 124 p. [in Ukrainian].

CSAHAM of Ukraine – Central State Archive of higher authorities and management of Ukraine [Central state archive of higher authorities of Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018 р.